Ján Beljak–Noémi Beljak Pažinová–
Boris Beláček–Milan Golis–Ján Hunka–Anton Krištín–
Vladimír Kohút–Pavol Maliniak–Maxim Mordovin–
Marcin S. Przybyła–Dominik Repka–Martina Slámová–
Michal Šimkovic–Balázs Tóth–Ondrej Žaár

PUSTÝ HRAD VO ZVOLENE

DOLNÝ HRAD 2009–2014

Zvolen–Nitra
2014

Pustý hrad vo Zvolene, Dolný hrad 2009–2014

Autorský kolektív:
PhDr. Ján Beljak, PhD.
doc. PhDr. Noémi Beljak Pažinová, PhD.
RNDr. Boris Beláček, PhD.
Ing. Milan Golis
PhDr. Ján Hunka, CSc.
RNDr. Anton Krištín, DrSc.
Ing. Vladimír Kohút
PhDr. Pavol Maliniak, PhD.
Dr. Maxim Mordovin
Dr. Marcin S. Przybyła
Mgr. Dominik Repka, PhD.
Ing. Martina Slámová, PhD.
Mgr. Michal Šimkovic
Bc. Balázs Tóth
Mgr. Ondrej Žaár, PhD.

Posudzovatelia:
Gestori: prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.; prof. PhDr. Peter Romsauer, CSc.
Recenzenti samostatných kapitol: Mgr. Ján Steinhübel, CSc. (kapitola 6.); Mgr. Róbert Malček, PhD. (kapitola 8.); PhDr. Vladimír Mitáš, PhD. (kapitola 10.)

Publikácia vznikla s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR v rámci programu „Obnovme si svoj dom“ (podprogram 1.3) za rok 2014 a grantovej agentúry International Visegrad Fund (Standart Grant 21410013).

Poďakovanie
Publikácia vznikla aj vďaka finančnej podpore Mäspoma spol. s r. o., SVTS dopravy pri Trať ovej dištancii Zvolen Ing. Soňa Žiaková a Združenia kresťanských podnikateľov a manažérov SR.
Archeologický výskum Dolného hradu Pustého hradu v rokoch 2009 až 2014 financovalo Mesto Zvolen a vo veľkej miere ho grantmi podporil Medzinárodný vyšehradský fond a Ministerstvo kultúry SR.

Vydali:
© Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014
© ARCHEOFACT, občianske združenie vo Zvolene, 2014
© Archeologický ústav SAV v Nitre, 2014

Odborná a technická redaktorka: doc. PhDr. Noémi Beljak Pažinová, PhD.
Jazyková úprava: Mgr. Martina Kubealaková, PhD.
Preklad: Mgr. Viera Tejbusová
Korektúra anglického textu: PaedDr. Martina Babiaková
Grafika: Pavel Albert

Predná strana obálky: Letecká snímka Dolného hradu, október 2014 (Foto: J. Beljak)
Zadná strana obálky: Pohľad na Dolný hrad z bašty Horného hradu, november 2009 (Foto: J. Beljak)
Vnútorná strana prednej obálky: Pohľad na Pustý hrad zo Zvolenského zámku, máj 2013 (Foto: J. Bejak)
Vnútorná strana zadnej obálky: Záber na areál Dolného hradu po kalamite v apríli 2014 (Foto: J. Beljak)

ISBN 978-80-558-0734-8

Venujeme pamiatke
Václava Hanuliaka a Dušana Fertáľa

OBSAH

1 Úvod *6*
2 Základná topografická charakteristika lokality a prístupové cesty *10*
3 Doterajšie bádateľské aktivity *13*
4 Geologická charakteristika lokality a stavebného materiálu *25*
5 Flóra a fauna hradného kopca *31*
5.1 Lesy *31*
5.2 Otvorené plochy (lúčne a lesostepné biotopy a biotopy hradných ruín) *34*
5.3 Skaly a biota *35*
6 Z histórie Zvolenského hradu v arpádovskom období *36*
7 Výskum 2009–2014 a analýza terénnej situácie *45*
7.1 Sezóna 2009 ..... *48*
7.2 Sezóna 2010 ..... *50*
7.3 Sezóna 2011 ..... *55*
7.4 Sezóna 2012 ..... *62*
7.5 Sezóna 2013 ..... *67*
7.6 Sezóna 2014 ..... *74*
8 Eneolitická výšinná osada *80*
8.1 Praveká kamenno-zemná konštrukcia–val (?) a ohnisko *81*
8.2 Keramické artefakty *83*
8.2.1 Nádoby s úzkym ústím *86*
8.2.2 Nádoby so širším ústím *87*
8.2.3 Iné hlinené nálezy *89*
8.3 Badenské osídlenie na strednom Pohroní *91*
8.4 Chronologické postavenie badenskej výšinnej osady a jej kultúrno-historický význam *96*
9 Štiepaná kamenná industria *99*
10 Osídlenie v dobe bronzovej a železnej *107*
10.1 Úvod a metóda výskumu *107*
10.2 Charakteristika technologických skupín a štylistiky keramiky z doby bronzovej *108*
10.3 Distribúcia keramiky na lokalite a stupeň jej fragmentácie *111*
10.4 Distribúcia jednotlivých technologických skupín na lokalite *113*
10.5 Štýlová analýza a chronológia keramiky *116*
10.6 Drobné hlinené predmety *120*
10.7 Žiarový hrob a jeho inventár *121*
10.8 Dolný hrad v kontexte osídlenia doby bronzovej *122*
11 Stredoveký kráľovský hrad *126*
11.1 Obytná veža *126*
11.2 Opevnenie hradu a vstupné brány *137*
11.3 Hospodárske objekty a nádvorie *146*

12 Stredoveké keramické a sklenené nálezy *147*
12.1 Keramika *147*
12.1.1 Horizont 13. storočia *149*
12.1.2 Horizont 14. storočia *162*
12.2 Sklo *169*
13 Stredoveké kovové nálezy *171*
13.1 Zbrane a ochranná zbroj *171*
13.1.1 Hroty šípov *171*
13.1.2 Kovania pošvy meča *177*
13.1.3 Ochranná zbroj–krúžkový pancier *177*
13.2 Konský (jazdecký) výstroj *178*
13.2.1 Podkovy *178*
13.2.2 Ostrohy *180*
13.3 Nože *181*
13.4 Nástroje *183*
13.4.1 Krompáč *183*
13.4.2 Poľnohospodárske nástroje *184*
13.4.3 Ďalšie pracovné nástroje *185*
13.5 Kovania a odevné doplnky *186*
13.6 Stavebný mobiliár *188*
13.7 Ostatné predmety *189*
13.8 Vyhodnotenie *189*
14 Numizmatické nálezy *190*
15 Každodenný život na stredovekom hrade *194*
16 Novoveké nálezy *208*
16.1 Sklenené nádoby *208*
16.2 Keramické nádoby *209*
16.3 Kachlica *212*
16.4 Fajky *212*
16.5 Vyhodnotenie *213*
17 Pamiatková obnova hradnej architektúry *215*
18 Ochrana a správa Národnej kultúrnej pamiatky Pustý hrad *233*
19 Historické cesty v okolí hradu *238*
20 Popularizácia hradu *244*
21 Záver *251*
22 Pramene a literatúra *256*
Summary *272*

Grafické tabuľky

1 Úvod

Lokalita Pustý hrad vo Zvolene sa rozkladá na dvoch vrcholoch rovnomenného kopca, ktorý sa vypína na juhozápadnom okraji mesta Zvolen v pohorí Javorie nad sútokom Hrona a Slatiny. Dlhoročná tradícia archeologického výskumu na Pustom hrade sa spája predovšetkým so stredovekým osídlením lokality, jej strategická poloha priťahovala pozornosť už od praveku. V stredoveku v čase najväčšieho rozkvetu lokality vznikli na temene kopca dva kamenné hrady. Stavitelia využili prírodné danosti polohy a na vrcholovej plošine postavili Horný hrad s rozlohou 3,5 ha a nižšie, vo vzdialenosti 400 m severovýchodne od Horného, umiestnili Dolný hrad s rozlohou 0,7 ha (obr. 1). Spolu s tzv. spojovacou časťou tvoria areál s rozlohou 4,7 ha.

Obr. 1. Areál Horného hradu v popredí a Dolný hrad v pozadí zachytený na leteckej snímke v apríli 2013 (Foto: J. Beljak)

Vznik a počiatky hradu siahajú do obdobia vzniku Zvolenského komitátu na začiatku 12. storočia. Strediskami komitátov boli v tomto období hrady, na ktorých sídlili kráľom menovaní župani. Prvú zmienku o zvolenskom županovi poznáme z roku 1222.

Na hrade bolo 13. storočie dobou rozsiahlych budovateľských aktivít, ktoré vytvorili unikátny komplex dvoch hradov spojených do jedného celku. Výstavba najstaršej časti Dolného hradu, ktorou bola mohutná obytná veža s výnimočnými pôdorysnými rozmermi 19,9 × 19,9 m a obvodovými múrmi v spodnej časti hrúbky takmer 3,3 m, spadá do obdobia pred polovicou

13. storočia. Svojimi rozmermi a stavebnou dispozíciou obytná veža spĺňa kritériá pre využitie ako rezidencia počas pobytov panovníka v poľovníckom revíri. Zvolen a hlavne Pustý hrad boli miestom, kde sa často sezónne zdržiavali uhorskí králi z rodu Arpádovcov (Ondrej II., ale najmä Belo IV., Ladislav IV., Ondrej III.), ktorí tu trávili čas na poľovačkách.

Stopy aktívneho využitia Dolného hradu postupne miznú v priebehu 14. storočia. Súvisí to s vojenskými konfliktmi (1301 vymiera rod Arpádovcov po meči, 1306 sa hrad Zvolen dostáva do rúk Karola Róberta z Anjou) i so sústredením sa na budovanie úplne nového hradu v najnižšie položenej severnej časti opevneného areálu Horného hradu (nazývaný ako Dončov hrad).

Súčasný názov Pustý hrad sa používa od prvej tretiny 18. storočia, keď nahradil pomenovanie Starý hrad, ktoré sa dovtedy s hradným areálom spájalo. Prvú oficiálnu podobu názvu uvádza mapový list I. vojenského mapovania tzv. Tereziánsko-jozefínskeho vyhotovený v roku 1783. Mapa schematicky zakresľuje na zalesnenom vrchu juhozápadne od mesta Zvolen ruinu s popisom „Pusty Hrad“. Zaujímavé je, že už na II. vojenskom mapovaní realizovanom na Slovensku v rokoch 1819–1858, nazývanom aj Františkovo mapovanie (podľa rakúskeho cisára Františka II.), sa rozlišuje lokalizácia Dolného i Horného hradu, i keď v oboch prípadoch je uvádzaný názov „Pusti hrad“. Rovnako je to aj v prípade zobrazenia na III. vojenskom mapovaní (1875–1884), ktoré bolo realizované už na skutočne kvalitných geodetických základoch.

Pre Zvolen je Pustý hrad pozoruhodným objektom, ktorým sa opodstatnene pýši. A nielen to, vďaka svojím rozmerom, dejinám a materiálnej kultúre sa hrad dostal do širšieho povedomia už od konca 19. storočia. Nový impulz priniesol moderný archeologický výskum areálu hradu od roku 1992, ktorý do roku 2008 uskutočňoval na Hornom hrade V. Hanuliak s podporou mesta Zvolen. Jeho pričinením sa spopularizovali i výsledky bádania a hrad sa dostal do povedomia širšej laickej verejnosti. Žiaľ, jeho mnohoročná práca nebola z dôvodu jeho smrti († 2009) knižne spracovaná.

V rokoch 2009 až 2014 sa archeologický výskum presunul na Dolný hrad Pustého hradu. V rámci šiestich sezón tu bol realizovaný výskum na vedecké a dokumentačné účely a výskum v súvislosti s obnovou NKP, ktorý uskutočnil Archeologický ústav SAV, pracovisko Zvolen, pod vedením Jána Beljaka. Od roku 2010 sa na výskume podieľala aj Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (ďalej UKF) pod vedením Noémi Beljak Pažinovej. Počas šiestich sezón sa na archeologickom výskume vystriedalo aj niekoľko ďalších archeológov, ktorí sa podieľali na dokumentačných, koordinačných i výskumných prácach v teréne. Patrili k nim: K. Kučeráková z Archeologického ústavu SAV v Nitre; D. Repka, O. Žaár, B. Šebesta, Z. Ďuďáková, P. Debnár, Z. Kaličiaková z Katedry archeológie UKF; M. Kvietok zo Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici; M. Mordovin z Katedry uhorskej stredovekej a včasno-novovekej archeológie Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti.

Ťažiskom archeologického výskumu Dolného hradu bol od začiatku výskum mohutnej obytnej veže (obr. 2), vstupných brán a menšej „výpadovej“ bránky, kamenného opev-

nenia obkolesujúceho areál hradného nádvoria a jeho pokračovanie v podobe tzv. spojovacej hradby, ďalej prieskum bezprostredného vonkajšieho areálu hradu i samotného nádvoria hlavne v okolí dôležitých (strategických) stavieb, ako je vstupná brána i obytná veža. Okrem vrcholno–stredovekého osídlenia boli na polohe zachytené aj nálezy z kultúrnych vrstiev datovaných do eneolitu (badenská kultúra) i mladšej a neskorej doby bronzovej a vo veľmi malej miere i protohistorické nálezy z mladšej doby železnej (púchovská kultúra). Celkovo bolo za šesť sezón výskumu na Dolnom hrade a pri tzv. spojovacej hradbe preskúmaných 0,25 ha plochy a objavených vyše 30 000 rôznorodých artefaktov (keramika, drobné hlinené predmety, sklo, zvieracie kosti, štiepaná industria, kovy, architektonické články, kamenné predmety...).

Od začiatku bol výskum Dolného hradu koncipovaný ako multidisciplinárny, teda vedľa archeológov sa na lokalite uplatnil aj historik (P. Maliniak, Katedra histórie Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici), numizmatik (J. Hunka, Archeologický ústav SAV v Nitre), statik (V. Kohút, PRODIS plus s. r. o.), stavebný historik (M. Šimkovic, súkromný bádateľ), geofyzici

Obr. 2. Letecký pohľad z októbra 2014 na mohutnú obytnú vežu Dolného hradu s areálom hradného nádvoria a v pozadí so Zvolenským zámkom v meste (Foto: J. Beljak)

(J. Tirpák, Gemologický ústav UKF, a M. Cheben, Archeologický ústav SAV v Nitre), geodet (M. Bartík, Archeologický ústav SAV v Nitre), geológ (B. Beláček, Štátna ochrana prírody SR, Správa CHKO Poľana), lesný inžinier (M. Golis, Lesný podnik mesta Zvolen), krajinárka (M. Slámová, Katedra plánovania a tvorby krajiny Technickej univerzity vo Zvolene). Počas celého výskumu nám boli nápomocní pracovníci Mestského úradu vo Zvolene a Lesného podniku mesta Zvolen.

Za účelom kvalitného spracovania, uceleného vyhodnotenia a prípravy publikácie do tlače sa k zmieneným odborníkom podarilo získať aj niekoľko ďalších výskumníkov, ktorí spolupracovali na vyhodnotení samostatných problematík (ekológ A. Krištín, Ústav ekológie lesa SAV

vo Zvolene) a odbornej analýze jednotlivých druhov artefaktov (archeológ M. S. Przybyła, Inštitút archeológie Jagelovskej univerzity v Krakove; archeológ B. Tóth, Katedra uhorskej stredovekej a včasno-novovekej archeológie Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti).

Medzinárodný autorský kolektív, ktorý sa podieľal na konečnej príprave textov jednotlivých kapitol a obrazovej (kresbovej i fotografickej) dokumentácie, tvorí celkovo pätnásť bádateľov. V abecednom poradí sú to: B. Beláček (charakteristika stavebného materiálu a horninového podložia), J. Beljak (metodika výskumu, nálezová situácia, stavebná história, pamiatková obnova, závery), N. Beljak Pažinová (celková koordinácia prác, dejiny archeologického bádania, nálezová situácia, kovové nálezy, osídlenie lokality v dobe kamennej, život na stredovekom hrade na základe výpovede archeologických nálezov, prezentácia hradu a práca s verejnosťou, záverečné zhodnotenie významu lokality), M. Golis (údržba a ochrana hradného areálu), J. Hunka (mince a ich dejinná interpretácia), A. Krištín (rastlinstvo a živočíšstvo v okolí hradného areálu), V. Kohút (pamiatková obnova), P. Maliniak (dejiny hradu v arpádovskom období na základe písomných prameňov), M. Mordovin (novoveké dejiny hradu na základe výpovede archeologických nálezov), M. S. Przybyła (osídlenie hradného kopca v posledných dvoch tisícročiach pred Kristom), D. Repka (stredoveká keramika a sklo), M. Slámová (historické krajinné relikty v okolí hradu), M. Šimkovic (architektúra a stavebná história pamiatky), B. Tóth (stredoveké militárie, kovové náradie a ozdoby), O. Žaár (praveké kamenné nástroje a polotovary).

Publikácia je výstupom komplexného spracovania a vypovedacej možnosti dochovaného archeologického materiálu z Dolného hradu Pustého hradu vo Zvolene za výskumné sezóny 2009–2014. Kniha referuje o osídlení lokality od najstaršieho obdobia až do novoveku a predstavuje všetky druhy objavených archeologických i stavebno-historických nálezov. Ponúka zároveň dôkladnú analýzu terénnej situácie i pamiatkovej obnovy hradu. Súčasťou práce je aj prehľad doterajších dejín bádania archeologickej lokality, geologická charakteristika polohy, flóra a fauna areálu, história a každodenný život na vrcholno-stredovekom hrade a záverom i formy a možnosti popularizácie Národnej kultúrnej pamiatky Pustý hrad vo Zvolene. Súčasťou diela je okrem do jednotlivých kapitol vnorených obrázkov, grafov a tabiel aj bohatá obrazová príloha v podobe kreslených tabuliek nálezov a fotografickej dokumentácie stavebnej premeny areálu hradu a obytnej kráľovskej veže. Našou snahou bolo okrem základného vyhodnotenia a kultúrneho zaradenia nálezových situácií, objektov a nálezov, komplexne predložiť možnosti multidisciplinárnej spolupráce (historického, stavebno-historického, archeologického a pamiatkarského výskumu) na archeologickej lokalite a tým vytvoriť dobrý podklad pre prezentáciu pamiatky a riešenie problematiky historického osídlenia regiónu. Publikácia by mala prispieť nielen k lepšiemu poznaniu našej histórie, ale aj k pochopeniu vypovedacej možnosti bohatej materiálnej kultúry jednotlivých dejinných období. Dielo má slúžiť odbornej i laickej verejnosti, aby (s)poznala Pustý hrad pri Zvolene, rozšírila si svoje znalosti a šírila osvetu pri jeho prezentácii i ochrane.

Adresár autorov/List of Authors

PhDr. Ján Beljak, PhD.
Archeologický ústav SAV/Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences
Vysunuté pracovisko vo Zvolene/Research base Zvolen
Štúrova 2
SK–960 01 Zvolen
beljak@savzv.sk

doc. PhDr. Noémi Beljak Pažinová, PhD.
Katedra archeológie Filozofickej fakulty/Department of Archaeology Faculty of Arts
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre/Constantine the Philosopher University in Nitra
Hodžova 1
SK–949 74 Nitra
nbpazinova@ukf.sk

RNDr. Boris Beláček, PhD.
Správa CHKO Poľana/Managment of protected landscape zone Poľana
J. M. Hurbana 20
SK–960 01 Zvolen
boris.belacek@sopsr.sk

Ing. Milan Golis
Lesný podnik mesta Zvolen/Forest enterprise of the town of Zvolen
J. Kráľa 1133/14
SK–960 01 Zvolen
golis@lpmzvolen.sk

PhDr. Ján Hunka, Csc.
Archeologický ústav SAV/Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences
Akademická 2
SK–949 21 Nitra
Jan.Hunka@savba.sk

RNDr. Anton Krištín, DrSc.
Ústav ekológie lesa SAV/Institute of Forest Ecology of the Slovak Academy of Sciences
Štúrova 2
SK–960 01 Zvolen
kristin@savzv.sk

Ing. Vladimír Kohút
PRODIS plus s.r.o.
Račianska 71
SK–832 59 Bratislava
kohut@prodis.sk

PhDr. Pavol Maliniak, PhD.
Katedra histórie Filozofickej fakulty/Department of History Faculty of Arts
Univerzita Mateja Bela/Matej Bel University
Tajovského 40
SK–974 01 Banská Bystrica
pavol.maliniak@umb.sk

Dr. Maxim Mordovin
Régészettudományi Intézet–Magyar középkori és kora-újkori tanszék/
Institute of Archaeological Sciences–Department of Hungarian Medieval and Early Modern Archaeology
Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest/Eötvös Loránd University Budapest
Múzeum krt. 4/B
HU–1088 Budapest
mordovin.maxim@btk.elte.hu

Dr. Marcin S. Przybyła
Wydział Historyczny Instytut Archeologii/Faculty of History Institute of Archeology
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie/Jagiellonian University Krakow
Ul. Gołębia 11
PL–31–007 Kraków
mszprzybyla@gmail.com

Mgr. Dominik Repka, PhD.
Katedra archeológie Filozofickej fakulty/Department of Archaeology Faculty of Arts
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre/Constantine the Philosopher University in Nitra
Hodžova 1
SK–949 74 Nitra
drepka@ukf.sk

Ing. Martina Slámová, PhD.
Katedra plánovania a tvorby krajiny Fakulta ekológie a environmentalistiky/
Department of Landscape Planning and Design Faculty of Ecology and Environmental Sciences
Technická univerzita vo Zvolene/Technical University in Zvolen
T. G. Masaryka 24
SK–96001 Zvolen
mslamova@hotmail.com

Mgr. Michal Šimkovic
Mgr. Michal Šimkovic s.r.o.
Kimovská 2341/4
SK–960 01 Zvolen
simkovic.miso@gmail.com

Bc. Balázs Tóth
Régészettudományi Intézet–Magyar középkori és kora-újkori tanszék/
Institute of Archaeological Sciences
–Department of Hungarian Medieval and Early Modern Archaeology
Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest/Eötvös Loránd University Budapest
Múzeum krt. 4/B
HU–1088 Budapest
bazsiboom@gmail.com

Mgr. Ondrej Žaár, PhD.
Archeologický ústav SAV/Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences
Akademická 2
SK–949 21 Nitra
ondrej.zaar@savba.sk

Kolektív:
Pustý hrad vo Zvolene, Dolný hrad 2009–2014

Tlač a väzba Róbert Jurových–NIKARA
Náklad 400 výtlačkov
Počet strán 372
Prvé vydanie

ISBN 978-80-558-0734-8

EAN 9788055807348